

Кльод Леві-Строс між структурою та мітом

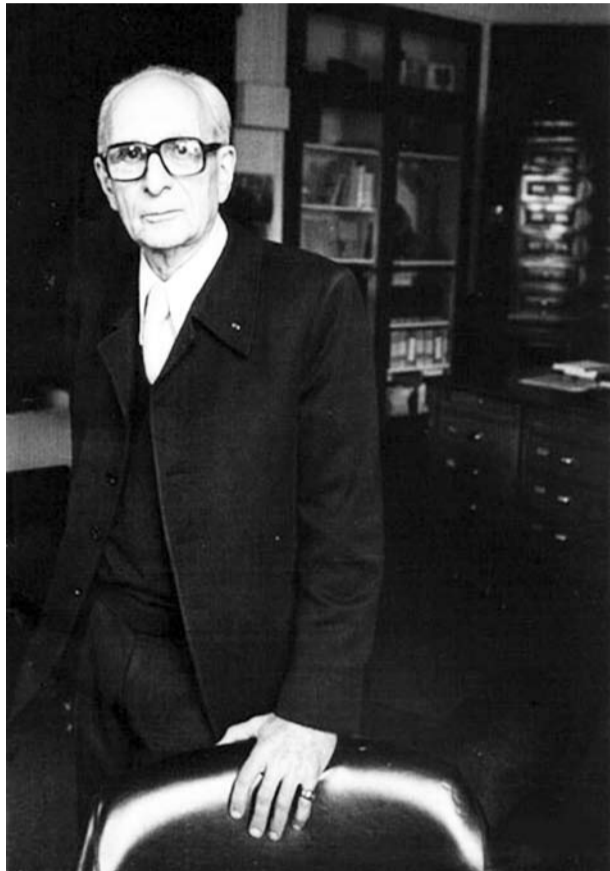
Мирослав Попович

Кльод Леві-Строс належить до тих науковців, писати про яких – все одно що викладати відповідну галузь науки. Як, наприклад, сьогодні слід писати про Ньютона? Викладати біографію й аналізувати особистість сера Ісаака, чи розповісти про основи Ньютонової фізики? Мабуть, можливі обидва шляхи. Адже науки як чогось, що існує поза людськими головами, не можна собі уявити: книги самі по собі, поки їх не читають, є лише папір і друкарська фарба. Фізика, як кажуть, є те, що роблять фізики. Для яснішого розуміння підставових ідей Ньютонової механіки слід простежити, як, під яким впливом, з огляду на які традиції вона реально складалася в її засновника. Із другого боку, можливий і інший виклад, виклад ідей і методів, що не пов'язані безпосередньо з інтелектуальною біографією їх творця, а є радше сучасними формулюваннями, котрі виявились би незрозумілими й навіть, можливо, неприйнятними фундаторові цієї сфери знань, але які по суті залишаються його дітищем. Це особливо стосується таких колосальних постатей, які глибоко й правильно розуміли стан знань у своїй галузі й сенс того, що вони створили. Серед таких обранців долі можна назвати й Кльода Леві-Строса.

В історії математики, яку написала група французьких науковців під колективним прізвиськом-псевдонімом «Ніколя Бурбакі», рух науковців Європи до відкриття диференціального й інтегрального числення порівнюють із розгортанням симфонії, в яке вкладали свої голоси різні дослідники з різних позицій. А проте саме Ньютон – і незалежно від нього Ляйбніц – сформулювали математичний аналіз як цілісну теорію, саме їм належить честь упокорення безконечності, яке здійснив людський інтелект. І при цьому обидва залишилися різними голосами, і механіка та космологія кожного не зводяться одна до одної, хоча й не є несумісними!

Щоб порівняти різницю в підході до таємниць світобудови кожного з цих мислителів, варто звернутися до давньої дискусії, що відбувалася поміж їхніми прихильниками та послідовниками і, хоч як це дивно, має прямий стосунок до теорії Леві-Строса. Питання було поставлено так: уявімо на хвилину, що Всесвіт розширюється, а разом із ним розширюються і лінійки та інші способи вимірювання простору, і люди. Встановити факт зміни просторового положення неможливо. Спростувати гіпотезу теж неможливо. Чи не варто її прийняти? Відповідь ньютоніанців звучала так: *hypotheses non fingo*, зайвих гіпотез не вигадую. «Бритвою Окама» такі припущення просто обрізають. Ляйбніціанці натомість за відправну точку брали те, що якщо двох припущень уживають із тими самими наслідками в спостереженні, то вони мають однаковий сенс. Іншими словами, хоча позірно «залишатися в безконечному просторі в одному й тому ж обсязі» й «розширюватися в безмежному просторі» – це принципово різні твердження з перспективи нашої,

людської позиції, насправді вони мають один сенс, означають одне й те саме. Але ж «розширюватися» – це не те ж саме, що не змінюватися в обсязі, скажете ви! Ляйбніціанець відповів би: з людського погляду – так. Але з погляду Бога – ні. Для Бога безконечний Всесвіт, що розширюється, і незмінний Всесвіт нерозрізновані. Так само, як, скажімо, ліве і праве: сам предмет, як ми його бачимо, і симетричний образ предмета в дзеркалі для нас різні, для Бога ж вони нерозрізновані.

Кльод Леві-Строс у робочому кабінеті.
Світлина 1980-х років

Бог тут, звичайно, ні до чого; він – лише метафора для позначення глибшого проникнення в стан речей і ширшу, масштабнішу картину світу, аналог спробам вийти за межі повсякденних людських уявлень. Спроба подивитися на світ якимось над-людським способом. Ми нагадуємо тут барона Мюнхгаузена, що намагався витягнути себе з болота за волосся, а вся справа в тому, що нам це вдається, як вдавалося і баронові.

Насправді різниця в підходах приводила не так до подібних ідеологічних контраверз, як до створення різних за понятійним апаратом і евристичними можливостями теоретичних систем. У Ньютона відправними поняттями є матеріальна точка (тіло) і сила, що на неї діє, у Ляйбніца – збереження певної фізичної величини, що характеризує систему.

По суті ідеологія ляйбніціанської механіки підготувала загальне розуміння структури як предмета наукового аналізу. Таке розуміння стосовно геометрії і математичного природознавства взагалі ясно сформулював великий німецький математик Фелікс Кляйн у лекції 1872 року, відомій як «Ерлангенська програма». Безпосередньо вона стосувалася геометрії, але пізніше став зрозумілий загальний її смисл. Ми звикли думати, що геометрія вивчає загальні властивості просторових

фігур. Якщо точніше, геометрія вивчає ті властивості фігур, які не змінюються при переміщеннях певного роду. Рівні фігури визначаються як такі, що їх можна перевести одна в одну певним рухом – в евклідовій геометрії переміщенням на площині й поворотом на кут. Але замість руху до суміщення фігур, уявлення про який властиве «звичайній» (евклідовій) геометрії, можна вибрати якийсь інший спосіб перетворень і вважати рівними фігури, що сумістилися за допомогою

цих перетворень. Вибір різних груп перетворень приводить до різних «геометрій». Поміж таких «геометрій» (їх теоретично може бути дев'ять, за Келі та Кляйном) опиняється і класична механіка («геометрія Галілея»), і теорія відносності Айнштейна, котру, власне, правильніше було би називати теорією абсолютності, бо вона дає способи встановлення інших, порівняно з класичною механікою, інваріантів перетворень.

Отож предмет може бути представлений нам через його координати в певній системі відліку, тобто через *варіантні* величини, величини, що змінюються, залежно від вибору системи координат (або, якщо предмет рухається, залежно від місця його в непорушній системі

координат, що є фактично тим самим). Нас цікавлять не варіантні величини, а те, що не змінюється при перетвореннях, *інваріант* перетворень. Це й буде *структура*. Координати й інші способи визначення предмета, яким він даний нам, є, так би мовити, кодами, що несуть певне повідомлення про предмет сам по собі – інваріант відповідних перетворень. Скажімо, предмет, який ми бачимо, відображається на різних точках сітківки нашого ока, коли ми його повертаємо, наближаємо або віддаляємо. Для того, щоб ми сприймали його як ціле, як те, що не зводиться до хаотичних сукупностей точок, повинен існувати механізм сприйняття, схема, що задає цілісність, – те, що називається в психології *геістальтом*.

На початку ХХ століття великий німецький фізик і математик Герман Вейль знайшов ще один, загальніший відповідник поняттю про те незмінне, інваріантне, що залишається, незважаючи на перетворення: симетрія. В тому числі лівого й правого. В симетрії сніжинки містяться такі ж глибокі таємниці, як і в структурі елементарних часток.

Відступ до фізико-математичних парадигм необхідний для розуміння того, в якому руслі розвивався структуралізм у гуманітаристиці, що його опрацював і осмислив як широку течію Кльод Леві-Строс. Багато написано про структуралізм, його виникнення, кри-

зу, навіть занепад, про різні поняття структури, про народження і розвиток постструктуралізму тощо. Справді, якщо говорити про ту симфонію голосів, що готувала виникнення структурної антропології, то таких голосів було багато, всі ці мелодії складаються в дуже гармонійне багатоголосся, і лінія Леві-Строса тут – лише одна з мелодій поліфонічного цілого. Але якщо говорити про суть справи, то структуралізм у науці про людину чи про культуру має спільні основи передусім із «структуралізмом» математичного природознавства. Природничо-науковий «структуралізм» пройшов певний історичний шлях, сьогодні домінують і найцікавішою є теорія структур, у яких існує зворотній зв'язок або діє ефект цілісності, відповідно процеси мають нелінійний характер. Але все ясніше стає, що наука пішла «Ерлангенським» шляхом. Структурна антропологія Леві-Строса й проклала цей «Ерлангенський» шлях суспільствознавству.

Проте варто зазначити, що, як і в минулі часи, в наш час не можна виділити один із голосів і сказати: ось вона, справжня дорога. Розуміння цілісності можливе лише в поліфонічному світі. Леві-Строс виношував основоположні ідеї своєї концепції культури, не маючи уявлення про те, що він за духом структураліст. Структурним дослідженням у гуманітаристиці за природою завжди була лінгвістика, і рішучий поворот до структуралізму як наукової ідеології Леві-Строс здійснив під впливом іншої видатної особистості – лінгвіста Романа Якобсона, з яким він познайомився в Нью-Йорку в часи вимушеної еміграції. Лінгвістика вивчає саме мовні структури, і ідеологія гуманітарного структуралізму народжується там, зокрема в Росії, завдяки працям Казанської лінгвістичної школи на чолі з польським науковцем Бодуеном де Куртене. Якобсон був лінгвістом із надзвичайно широким кругозором, із мовознавства його інтереси простягалися до поезики, культурології та загальних проблем соціальних наук. Але Леві-Строс мав власну базу й власні джерела інтересу до соціології та культурології – насамперед це доробок французької школи соціології на чолі з Емілем Дюркгеймом і його племінником Марселем Мосом. Моса Леві-Строс називав Ньютоном соціологічної думки. Серед найближчих колег згаданих творців французької соціології та етнології був і Люсьєн Леві-Брюль, видатний історик культури, з критичного осмислення доробку якого, можна сказати, починається Леві-Стросів структуралізм.

Розходження між Леві-Брюлем і Леві-Стросом залишається драматичною сторінкою в історії думки ХХ століття. Порівнюючи інтелектуальну діяльність людей архаїчних культур із так званими «законами мислення» традиційної формальної логіки, Леві-Брюль дійшов висновку, що на ранніх етапах розвитку культури діяли інші закони мислення. Леві-Строс не просто піддав сумніву ці твердження: він показав, що насправді механізми діяльності мислення в архаїчних культурах виконують ті самі функції, що й сучасні логічні форми. Він проводив аналогі між засобами класифікувати предмети і явища,

застосовні в архаїчних культурах, і так званім *bricolage* – манерою французьких ремісників збирати різні дрібниці та деталі про всяк випадок, без наперед задуманого плану, і принагідно використовувати їх у майструванні так, як підкаже інтуїція. Уламки різних мітів, оповідок і вірувань в історії культури виконують функції бриколажу. Деталі чи групи деталей можуть бути взаємозамінними, тобто відігравати одну й ту ж роль, мати одну функцію в структурі, і їх можна розглядати як варіантні «величини». Незмінною залишається сукупність функцій як структура. Якщо брати за відправні ці варіанти, може скластися враження про дію «закону співпричетности» замість «закону тотожності» формальної логіки, насправді випадкові комбінації елементів «бриколажу» виконують ті самі функції, що й класифікаційні системи в розвинутій культурі.

Драматизм ситуації полягає в тому, що Леві-Строс, відкидаючи концепцію розвитку інтелекту й становлення логіки, ставав на бік захисників самобутності й універсальної високої цінності соціальних і культурних здобутків народів, що розвиваються, – настрій, що були особливо популярні в 1950–1960-х роках. «Занепад» структуралізму його критики пов'язували саме з крахом надій на швидке і легке долучення новостворених африканських та азійських держав до світової цивілізаційної спільноти. Шлях цей виявився насправді важчим і часом трагічнішим, ніж його уявляли європейські ліві прогресисти. Тут не місце обговорювати ці проблеми, але очевидно, що з політичними застосуваннями структуралістських ідеологем науковий зміст напряму безпосередньо не має нічого спільного. А висока оцінка досягнень індійських чи африканських культур стала наслідком їх адекватного розуміння завдяки методам культурологічного структурного аналізу, і вона має немирущий гуманістичний зміст.

Леві-Строс пізно познайомився з працями іншого росіянина, дослідника мітології Владіміра Проппа, – він говорив, що його шлях до структуралізму був би набагато коротший, якби він замолоду знав те, над чим працював Пропп. А Пропп висунув і зреалізував ідею, яка була досить проста, але відкривала нові перспективи. Йшлося про класифікацію казок, і Пропп запропонував принцип класифікації не за характерами персонажів, а за *функціями* цих дійових осіб. Функції сукупно дають структуру, тоді як персонажі можуть змінювати свою роль у нових контекстах. Персонаж казки й міту належить до «варіантних величин», тоді як сукупність відносин між індивідами становить структуру певної культурної системи. Це, власне, відкрив сам Леві-Строс, працюючи над мітами американських індіанців: у мітах, які він вивчав на великій території, дійові особи змінювали свої ролі інколи на протилежні, але структура зберігалася.

Які висновки зробив Леві-Строс із мітологічного матеріалу, що його він вивчив, краще передати його ж словами.

Розглянутий із погляду семантики міт набуває значення, тільки будучи

вміщений у групу своїх трансформацій; у такий же спосіб якийсь тип маски, розглянутий лише з погляду пластики, відповідає іншим типам, чий контур і колір він трансформує, набуваючи індивідуальність. <...> Із цієї перспективи, отже, треба буде встановити, що соціальні або релігійні функції, приписувані маскам різного типу, які ми для зіставлення протиставляємо, перебувають між собою в тому ж відношенні трансформації, що й пластика, графіка і колорит самих масок, що їх розглядають як матеріальні об'єкти.

Фізичні, матеріальні особливості елементів мови мітології – це лишень коди, варіантні символи, взаємозамінні в різних контекстах, і перехід від одного ряду до іншого, від образності масок до образності мітологічних сюжетів можна розглядати як трансформації – як перетворення, що зберігають інваріантними певні структури.

У такий спосіб намічається програма, що розглядає трансформації зі збереженням інваріантного змісту не лише між світом масок і світом мітів, а й між іншими соціальними світами. Гуманітарію можна, як виявилось, розглядати з цілком нових позицій.

Наскільки такий підхід ламає звичні уявлення та парадигми, можна бачити на прикладі історії обміну. Згідно з панівними уявленнями, обмін розпочинається з матеріальної сфери, по суті – торгівлі як натурального обміну, що задовольняв економічні інтереси людей. Така концепція має лінійний характер, вона пов'язує соціальні феномени відношеннями «первинне – вторинне». Марселеві Мосу – Ньютонові соціології та культурології, за цілком серйозним Леві-Стросовим визнанням, – належить перше слово в критичному перегляді цього переконання: він показав, що дарування і віддаровування були в суспільстві постійним механізмом зв'язку, перерва якого викликала стан *обов'язку* – початок моральнісних відносин. На цій стадії матеріальний складник обміну є лише символом чи знаком, що має культурний зміст. Леві-Строс цілком приймає такий підхід, але він не Ньютон, а Ляйбніц сучасної гуманітарії.

Метод аналізу, що його запропонував Леві-Строс, – цілком емпіричний, він починає з виділення в культурному матеріалі опозицій, що утворюють гомологічні ряди. До таких опозицій належать, зокрема, протиставлення сирого і приготованого (вареного), що викликало насмішки невігласів. Насправді Леві-Строс тут встановив «кулінарний» код, сенс якого відкривається при продовженні ряду: йдеться про протилежність між «своїм», освоєним, культурним світом і світом неосвоєним, не окультуреним, «чужим». Йому було би цікаво познайомитися з українською піснею, в якій цей код використано саме в леві-стросівському сенсі:

Ой, вернися, козаченьку, вернися,
Вареної горілки напийся!
Не вернися, моя мамо, не вернися,
В чистім полі сирої нап'юся.

Чужий край, де має загинути козак, символізує «сире», відповідно до системи кодів, яку вивчив Леві-Строс. Зазначимо, що тут же і «чисте поле» є лише кодовою назвою чужого та

ворожого краю, що видно із символічного значення слова-поняття *польова квітка, польова миша, полювати* (на російській півночі, відповідно, діалектне *лесовать*). До речі, *чистий* у цьому контексті протистоїть не *нечистому*, а неосвоєному, забуваному. Символ може змінювати зміст залежно від контексту.

Леві-Стросова методологія створила підвалини для доказового, науковому аргументованого аналізу символічних форм. Серед перспективних напрямків дослідження, що становлять продовження структуралістської семіотики культури на лінгвістику, варто назвати теорію культурних сценаріїв, розвинуту в працях Анни Вежбіцької. Зіставлення культур через їх лексику та прагматику належить структуралістському спосібові мислення, хоча й не містить безпосередніх апеляцій до інваріантних структур. Вивчення особливостей заборон, запрошень, вибачень і ви-

правдань тощо і далі – особливостей уявлень про свободу і неволю в різних культурах уможливило наповнити конкретним змістом розмірковування про ментальність, що нерідко з такою легкістю ковзають по поверхні національного культурного буття.

І на завершення хочеться сказати про величезне гуманістичне навантаження структурної теорії культури, у формування якої Кльод Леві-Строс зробив вирішальний внесок. Він був безстороннім об'єктивним науковцем, що описував і аналізував культурні процеси переважно народів архаїчних культур. Але він при цьому зумів відкрити для нас велич і красу вищих досягнень їхніх мистецтва й духовності, людський і людяний зміст їхніх основних цінностей. Наукова гуманітарія не має потреби прикрашати реальність, вона може бути суворим і навіть нещадним суддею. Але саме тверезий розум здатен розкрити і підтримати людське в людині та пробудити в ній співчуття до іншого. □

24–25 квітня 2009 року

кафедра культурології та філософії
Національного університету «Острозька академія»
проводить міжнародну наукову конференцію
під загальною назвою

Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур

Тема цього річної конференції:

Проблеми ідентичності та культурний проєкт Європи

Передбачається обговорення такого кола загальних проблем:

1. Сучасні стратегії ідентичності;
2. Міжкультурна комунікація в Європі в аспекті сучасних проблем ідентичності;
3. Проблеми ідентичності в сучасній Україні;
4. Націоналізм в епоху наднаціональності;
5. Ідентичність Чужого і «чужі» ідентичності в Європі;
6. Ментальна географія Європи;
7. Топос «Малої Вітчизни».

У рамках конференції маємо намір обговорити різні аспекти актуальних проблем європейської та української ідентичності. А тому запрошуємо до участі філософів, культурологів, істориків, політологів, соціологів, психологів, філологів тощо.

Заявки (форму заявки додаємо) на участь у конференції надсилати до **15 березня 2009 року на поштову адресу:**

Кафедра культурології та філософії,
Національний університет «Острозька академія»,
Рівненська обл., м. Острог,
вул. Семінарська 2, 35800

на електронну адресу:
kultura@uosa.uar.net або kulturaoa@gmail.com

Тези доповідей і статті подавати в одному примірнику, надрукованому на одному боці аркуша формату А4 через 1,5 інтервалу шрифтом Times New Roman, 14. На першій сторінці зверху справа розміщуються ініціали та прізвище автора, місце роботи або навчання, після цього великими літерами назва статті (довіді). В кінці статті слід подати англійською мовою ім'я та прізвище автора, назву статті та резюме (5 рядків). Посилання давати за зразком [2, 45]. Обов'язково слід подати електронну версію матеріалів. Вартість публікації статті – одна сторінка 15 грн. Статті, які присвячені філософському осмисленню проблем ідентичності, є можливі опублікувати у науковому збірнику «Наукові записки НаУОА. Серія: Філософія».

Організаційний внесок для участі в конференції складає 100 грн. (надсилати банківським перерахунком після підтвердження включення теми виступу до програми конференції).

Заявка

на участь у конференції

«Проблема ідентичності та культурний проєкт Європи»

Прізвище, ім'я, по батькові; Організація (установа); Посада (студент, звання);
Адреса; Тел.; Факс; Е-mail; Тема доповіді;

Із запропонованих наукових напрямків для мене становить інтерес:

З питань організації конференції звертатися за тел.: (0362) 24-16-50 з 18.00 до 21.00. Зайцев Микола Олександрович, 8-066-930-04-89.

Шевчук Дмитро Михайлович.
Запрошуємо до участі в конференції!

Оргкомітет